

Горан П. Коруновић
Универзитет у Београду – Филолошки факултет
g.korunovic@gmail.com

САТИРИЧНА УЛОГА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА И МЕНТАЛИТЕТА У ПРИПОВЕТКАМА РАДОЈА ДОМАНОВИЋА И АЛЕКА КОНСТАНТИНОВА

Апстракт: У раду ће се, у компаративном контексту, тумачити сатирична улога обликовања националног идентитета и менталитета у приповеткама српског аутора, Радоја Домановића, и бугарског реалистичког писца, Алека Константинова. У случају Домановићевих приповедака, пажња ће бити усмерена на начине вредносног опонирања епохалног тренутка приповедне инстанце и епско-херојског етоса предмодерних епоха, затим на сатирично профилисање менталитета српског народа те на регулативну улогу, за претходне поступке, иронијског устројства приповедне инстанце. Када су посреди приповетке бугарског писца, анализираће се начине посредовања представе о Баја Гањи, као и динамика аутоимажа и хетероимажа, преломљена кроз оптику главног јунака. У закључку ће се предочити сродности и разлике на плану књижевносатиричних поступака и семантичких импликација извојених приповедака.

Кључне речи: Радоје Домановић, Алеко Константинов, национални идентитет, менталитет, сатира, иронија, имагологија.

Abstract: The paper will analyze, in a comparative context, the satirical role of shaping national identity and mentality in the short stories of the Serbian author Radoje Domanović, and the Bulgarian realist writer Aleko Konstantinov. In the case of Domanović's short stories, the attention will be focused on the way of confrontation of the epochal moment of the narrator and the epic-heroic ethos of contemporary eras, then on the satirical, regulatory role of ironical narrator. When it comes to the stories of the Bulgarian writer, the ways of mediating the presentation of Baja Ganja will be analyzed, as well as the dynamics of self-image and heteroimage, refracted through the lens of the main character. In the conclusion, similarities and differences will be presented in terms of literary satirical procedures and semantic implications of selected stories.

Keywords: Radoje Domanović, Aleko Konstantinov, national identity, mentality, satire, irony, imagology.

Увод: ка сатиричној представи националног идентитета и менталитета

Српски писац Радоје Домановић (1873–1908) и бугарски аутор Алеко Константинов (1863–1897) обликовали су многа сатирична прозна дела фокусирајући се на сродне проблеме. Док је, начелно, аутор „Данге” посебно био заинтересован за облике репресије продукване из (обреновићевских) инстанци моћи те за различите видове бирократске окошталости друштва и опортунизма српске заједнице, бугарски писац пажњу усмерава на појединца (лик Баја Гање), специфичног по низу сатирично третираних особина чији одраз у политичком пољу подразумева, између осталог, и поменути опортунизам.

Заједнички именитељ сатиричних приповедних текстова издвојених писаца могао би да буде раслојен на два међусобно повезана плана: национални идентитет и менталитет. Прецизније казано, бавећи се у приповеткама околностима које су, у различитим степенима видљивости, политички и историјски контекстуализоване, оба аутора своје критичко-демистификаторске тежње остварују посредством моделовања узрочно-последичних веза које се могу успоставити између националне специфичности одређене заједнице, њеног менталитета и, са друге стране, деловања у јавно-политичком простору припадника колектива који је национално профилисан.

Како у назначеном контексту разумевати феномене националног идентитета и менталитета? Најпре, познато је да се национални идентитет сагледавао из много перспектива: од примордијалних представа националне унитарности, преко етносимболистичких, затим интеракционистичких концептуализација до „змишљене заједнице” и разумевања националне специфичности као конструкта.¹ За аналитички приступ приповеткама Домановића и Константинова, од посебног значаја је управо етносимболистичка представа националног идентитета, и то како је види Антони Смит: „[Б]итна обележја националног идентитета [су] 1. историјска територија, односно домовина 2. заједнички митови и историјска сећања 3. заједничка масовна, јавна култура”.² Британски социолог претходним компонентама придодаје и заједнички законодавни оквир и поље економског деловања, што нас приближава представи нације која изискује државотворно оправдање.³

Етносимболизам је захвалан оквир херменеутичког приступа издвојеним ауторима, будући да је медијалне природе период којим се Домановић

¹ О теоријама националног идентитета више у: Benedikt Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, Beograd, Plato, 1998; Ruth Wodak, Rudolf de Cillia, *The Discursive Construction of National Identity*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2009; Jovo Bakić, „Теоријско-истраживачки приступи етничкој везаности (ethnicity), национализму и нацији”, *Sociologija*, Vol. XLVIII (2006) br. 3, str. 231 – 264.

² Antoni Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd, Plato, 1998, str. 29–30.

³ Исто.

и Константинов претежно баве. Прецизније казано, у политички бурном, прелазном периоду краја XIX и почетка XX века, тј. у завршним етапама еманципације од отоманског утицаја, посебно важну улогу поседује врло релевантно поље етносимболистичког погледа на национални идентитет – етноисторија, у којој „своје место налазе и велики јунаци, кадшто стварни, кадшто замишљени, као и главна географска места на којима су се одиграле велике битке, датуми одржавања тих битака, без обзира да се обележавају датуми великих победа или пораза”; то прати и важност „етно-националних симбола, какви су заставе, грбови, језик и писмо, одећа и ритуали”.⁴ Довољно је подсетити се честог зазивања косовског завета у Домановићевим приповеткама, односно присуства епског јунака (Марко Краљевић) у модерном времену. Аналогно томе видећемо, и у случају Баја Гађе, репрезентативног јунака прозе Алека Константинова, важност реферирања на „славу прошлост” и релевантност значења национално дистинктивне одеће. Реч је, дакле, о консолидовању процеса заснивања нација (српске и бугарске), током којег посебно бива важно упутити на време када смо „постали слободни и славни”.⁵ Реч је, дакле, о историјској етапи која се одиграва на траси постављеној романтичарским утемељењем наративног идентитета.⁶

Шта, с друге стране, подразумева сатирично обликовање менталитета? И на који начин је такав књижевноуметнички приступ повезан са феноменом националног идентитета? Менталитет је свакако могуће третирати као поље етнопсихолошких интересовања. То би требало да прати аналитичка свест о томе да предмет испитивања није статична категорија, те да је њено темељније истраживање „могуће само у најширем природном, антрополошком, историјском, економском, културном и социјалном контексту”.⁷ Резултат истраживања би, следствено томе, била „граматика духовне праксе” заједнице која је у фокусу испитивања.⁸ За књижевноаналитички приступ феномену менталитета, пак, посебно је од значаја теоријска перспектива која кореспондира са мишљу Пјера Бурдијеа: француски социолог развија теорију *хабитуса* која подразумева да „ставови појединаца, уочени као ’attitudes mentales’, могу се објединити у системе као скупине типичних начина мишљења, понашања, изражавања и испољавања осећања, те послужити као модели за одређивање одговарајуће колективне свести, на пример, једне епохе”.⁹ Епохално, дакле, прилагодив и

⁴ Jovo Bakić, *nav. delo*, str. 242–243.

⁵ Anthony Smith, *Myths and Memories of the Nation*, Oxford, Oxford University Press, 1999, p. 65.

⁶ О томе у: Tihomir Brajović, *Identično različito: komparativno-imagološki ogled*, Beograd, Geopoetika, 2007.

⁷ Bojan Jovanović, „Heuristički izazov etnopsihologije”, *Etnopsihologija danas*, Beograd, DKSG, 1991, str. 12.

⁸ Исто.

⁹ Зоран Константиновић, *Литерарно дело и национални менталитет: о једном интердисциплинарном приступу историји српске књижевности*, Beograd, Народна књига, 2006, стр. 12.

промењив,¹⁰ хабитус подразумева, следствено Бурдијевој теоријској оптици, „ментални ниво, ниво емоција и ставова, ниво бихевиоралних диспозиција”,¹¹ односно подразумева кумулацију појединачних манифестација субјективности – рефлексивних, афективних, делатних – до колективно дистинктивне свести, последично и до делимично апроксимативног „кондензовања” те свести у својеврсни *менталитет* који се може третирати као конститутивни елемент националне дистинкције.¹²

Поредбени поглед на прозна остварења сатиричне провенијенције Домановића и Константинова, подржан је и чињеницом да многе приповетке које овде стављамо у фокус заправо настају у време успона епохе модерне, још увек, ипак, не рефлектујући низ поступака чија релеванција расте управо у прози модерне (нпр., несвесни аспект мотивације јунака, изразитије присуство симбола у демиметизацији приповедања). Прозни текстови које овде издвајамо специфични су по другим својствима – нпр., по нереткој условљености деловања ликова управо односом који заузимају према сопственом националном идентитету или националној специфичности Другог, те по менталитетској специфичности јунака / колектива, која свој „одјек” има у политичком животу. Отуд се имаголошко интерпретативна оптика – усмерена на начине књижевноуметничког обликовања националне особености, тј. слике о сопственом идентитету (аутоимажу) и слике о идентитету Другог (хетероимажу), може указати као врло функционална у приступу сатиричним приповеткама Домановића и Константинова.¹³

Срби, „некад и сад”

Започнемо ли са анализом сатиричних приповедака Радоја Домановића, вреди имати на уму поетичко-типолошку поделу која подразумева разврставање на хумористичке, анегдотско-сатиричне, гротескно-фантастичне, алегорично-сатиричне и пародично-сатиричне приповедне текстове.¹⁴ Будући да овде за интерпретацију издвајамо поједине Домановићеве текстове повишене естетске и књижевноисторијске релеванције – уз критеријум изразитијег удела националног идентитета у конституисању семантичког плана – у фокус ћемо довести неколико познатих Домановићевих текстова

¹⁰ Исто, стр. 16.

¹¹ Ruth Wodak, Rudolf de Cillia, *nav. delo*, str. 29. Видети и: Pierre Bourdieu, *The Logic of Practice*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

¹² Видети: Zoran Glušević, „Etnopsihologija u svetlosti savremenih problema i saznanja o nacionalnom mentalitetu”, *Etnopsihologija danas*, Beograd, DKSG, 1991, str. 17–27.

¹³ Више о категоријама аутоимажа и хетероимажа, те о основним поставкама имагологије као хуманистичке дисциплине у: Joep Leerssen, „Imagology: History and method”, *Imagology*, Amsterdam, New York, Rodopi, 2007, pp. 17–32; Vladimir Gvozden, *Činovi prisvajanja*, Novi Sad, Svetovi, 2005; Brajović, *Nav. delo*; Željko Milanović, *Dva pisca i drugi*, Beograd, Službeni glasnik, 2012.

¹⁴ Видети: Горан Максимовић, *Домановићев смјех*, Београд, Слободна књига, 2000.

који пре свега припадају групама гротескно-фантастичних и алегорично-сатиричних приповедака.¹⁵

Пођимо од „Укидања страсти”. Ову приповетку отвара управо формирање аутоимажа, у контрасту према специфичном хетероимажу. Приповедна инстанца – персонализована у лику писца, тј. постулирана на минимализовању разлике према емпиријском аутору те на илузији непосредног обраћања емпиријским реципијентима („драги читаоци”)¹⁶ – српску националну заједницу доживљава као препознатљиву по облику државног уређења неупоредиве функционалности и цивилизацијског нивоа. Такав вид организације друштва, из угла приповедача, довео је до тога да Срби могу „зевати до миле воље, дремати, лешкарити, одмарати”, за разлику од других земаља „где се људи једнако крве и кавже око некаквих права, око некакве слободе и личне безбедности”.¹⁷ Приповедна инстанца, која је и сама „члан овог срећног народа”,¹⁸ сведочи, на основу одређених преведених текстова, о „некој далекој, много далекој неевропској земљи, и шта је у њој било давно, врло давно”, када је у њој живео народ „врло покварен и неваљао, препун порока и рђавих страсти”.¹⁹

Неименовани „старији историци” су ауторитет на који се приповедача ослања, иако би „новији” можда тврдили да су тај „покварен” народ управо Срби.²⁰ На самом почетку, дакле, уводи се стереотипни однос²¹ ради постулирања непремостиве диференције између српског колективитета и неименованог, неевропског „порочног” народа: цивилизована Европа наспрам нецивилизованог, неевропског Другог. Приповедна инстанца може заправо бити наклоњена „новим историцима” и све време, мимикријски, говором о неевропском народу, може формирати идентитет српске заједнице. Осим тога, не може се пренебрегнути и обрт подобан иронијској природи исказивања:²² сам приповедача може бити субјект афирмативног односа према

¹⁵ Наредни корак у интерпретацији Домановићевог приповедног опуса могао би да се изведе по траси која је већ назначена и која подразумева алузивно-интертекстуалне везе унутар самог опуса писца: видети: Татјана Јовићевић, „Ка могућностима читања Домановићеве алегорично-сатиричне приче: контекст, интертекст, текст”, *Глишић и Домановић. 1908–2008*, Београд, САНУ, 2009, стр. 131–139.

¹⁶ Радоје Домановић, *Сатира. Приповетке*, Београд, БИГЗ [итд.], 1989, стр. 18.

¹⁷ *Исто*, стр. 17.

¹⁸ *Исто*.

¹⁹ *Исто*, стр. 18.

²⁰ *Исто*.

²¹ Најрепрезентативније теоријско дело које се бави поступним, вишевековним обликовањем дискурса стереотипизације неевропског Другог, односно оријенталног субјекта, свакако је *Оријентализам* Едварда Саида (видети: Edward Said, *Orientalizam*, Београд, Plato, 2000).

²² Када говоримо о иронији у наведеном случају, имамо на уму следећа становишта: „Ниједан текст, (одн. дискурз) није 'сам по себи' ироничан. Да би то постао неопходно је да на њега буде извршен специфичан 'семантички притисак' контекста (...) [И]ронијска промена наступа или тако што контекст у тексту буди још једну иронијски карактеристичну могућност, или тако што у рецептивној свести долази до асоцијативног повезивања семантичког материјала

српском колективитету, према заједници која „дрема” у својој цивилизацијској супериорности, препознавајући „нове историке” као непријатеље свог друштва а неевропски народ, удаљен у простору и времену, као антиподни вид комунитарности.

Дакле, у оба случаја, посредни је обликовање аутоимажа који – осим српским именом – није прецизиран осталим идентитетским компонентама које се истичу у етносимболистичкој визури, компонентама које су, дакле, похрањене у културно-традицијској и историјско-меморијској равни постојања заједнице. Аутоимаж је, дакле, на почетку „Укидања страсти” превасходно резултат вредновања и уопштавајућих судова приповедне инстанце. Осим тога, каталог страсти, грехова, прекршаја којима су склони припадници давног, неевропског, нецивилизованог народа, у новом иронијском обртну испоставља се као спектар активности које могу имати субверзивне последице у пољу политичке борбе.²³ Такве активности су привидно изједначене са хедонистичким навикама, у хуморно-сатиричном нивелисању смисаоно привилегованијих мотива (нпр., друштвено-политичке праксе) и искустава „нижег регистра” (нпр., склоност алкохолу и цигаретама). Вишестепено иронијско третирање одлика неевропског Другог, свој завршни ниво манифестује у коначном обртну: законско укидање страсти последично изазива нагло одустајање становништва од потенцијално субверзивних друштвено-политичких активности, као и од навика проказаних из угла максималистички постављеног морала.²⁴

Било да схватамо приповедну инстанцу као иронијско-критичну према српској заједници или као инстанцу слепог афирмативног односа према цивилизацијским „дометима” српског колектива – евидентно је да критички нису изложене конкретизоване компоненте идентитета нити релација према националном идентитету унутар заједнице, већ пре свега однос колектива према друштвено-политичкој стварности. Другим речима, критикован је

текста и семантичког материјала контекста, што под одређеним условима доводи до иронијско специфичног мењања смисла текста” (Dragan Stojanović, „Ironija – fenomen konteksta”, *Polja*, god. 25, br. 241, mart, str. 6). Белодану реализацију ироније следствено претходним тврдњама, можемо уочити у многим Домановићевим текстовима. Приповедна позиција коју Домановић успоставља имплицира два иронијска „лица”, будући да реципијент може, услед свести о сатирично-ангажованој природи Домановићевог писања, начелно афирмативни однос према менталитету и саморазумевању српске заједнице препознати као иронијску мимикрију и поруку критике таквог колектива; с друге стране, као саставни део ироније може прихватити и формирање приповедне инстанце лишене свести о нужности критике менталитета и становишта које афирмише.

²³ „[О]вај срамни судија прима опозициони лист и страшно га чита (...) [О]н иде на политичке зборове, гласа на изборима, разговара са грађанима, чита новине, говори о државном зајму”; (Радоје Домановић, *Нав. дело*, стр. 19); „Занатлије из Вара оснивају читаоницу (Сельаци из Падоа траже општинску самоуправу (...) Грађани у Троји хоће слободу избора” (*Исто*, стр. 20).

²⁴ „Пушио сам страшно (...) док одједном осетих како ми рука сама задрхта, а цигара паде (...) – Не бих погледао више новине, тако ми нешто одвратне! (...) – Пођох на збор, па ми тек одједном паде на ум да је боље ићи кући” (*Исто*, стр. 22–23).

аспект *хабитуса / менталитета* који као последицу има опортунизам и слепу покорност државним уредбама, чак и када су на штету самих грађана. Ипак, у нешто стишанијој семантичкој импликацији, иронијско-критички је третиран и сам закон, будући да се „греси”, односно политичко-критички капацитети становништва нагло потиру самом законском објавом. У иронијском обрту, дакле, акценује се не само регулативна, већ управо репресивна природа закона.²⁵

Неке од најпознатијих Домановићевих приповедака, попут „Вође” и „Данге”, у својој алегоријској поставци критикују – осим инстанци моћи – управо и послушничко-опортунистички *хабитус / менталитет* заједнице, односно њену релацију према инстанцама моћи. „Данга”, за разлику од „Вође”, ипак, поседује реферирање приповедача на сопствени национални идентитет, и то у сродном кључу иронијског осциловања приповедних и семантичких опција као у „Укидању страсти”.²⁶ Вреди, међутим, издвојити неколико сатиричних приповедака у којима је менталитет колектива изрази-тије оцртан управо услед актуелизованог односа заједнице према сопственом националном идентитету.

Окренимо се најпре једној од најгласовитијих приповедака таквог мотивског склопа – „Краљевић Марко по други пут међу Србима”. Приповедна инстанца одмах на почетку демистификује херојски патос који може бити саставни део идеализације националног идентитета, сугеришући да декларативно зазивање косовског завета не подразумева нужно и политички делотворни ангажман.²⁷ Фантастичном мотивацијом која призива врховни метафизички ауторитет и Божје знање о српском колективитету,²⁸ Марко Краљевић се враћа међу Србе, објављен као специфична донкихотовска фигура, некомпатибилна са новим светом ране модерности и заједницом којој је он сам један од интегративних фактора у колективној меморији. У низу гротескно-карикатуралних догађања (убиство бициклисте, убиства пандура, хапшење и суд, прилагођавање заједници и нови професионални идентитет у служби државе), путања трансформације епског јунака постаје алегоријска

²⁵ Видети: Жак Дерида, *Сила закона: мистични темељ ауторитета*, Нови Сад, Светови, 1995.

²⁶ Хомодијегетички приповедач, који је „добро дете ове намучене, миле нам мајке Србије” (Радоје Домановић, *Нав. дело*, стр. 127), изразито је послушничког и опортунистичког духа („Једаред сам видео на улици откинуто сјајно дугме од полицијске униформе (...) глава се сама приклони земљи”, *Исто*). Такав *хабитус* приповедача може бити и својеврсна иронијска мимирија наратора који не дели са колективом послушнички став, али се, у доследном иронијском осциловању, може третирати и као вид формирања приповедача-лика преданог ропској, деиндивидуализованој позицији.

²⁷ „Салетели ми Срби, па више од пет стотина година кукај: 'Јао, Косово!' 'Косово тужно!' (...) Плачемо ми јуначки и претимо, а душман се смеје” (*Исто*, стр. 100).

²⁸ „– Само ми, Господе, поврати Шарца и оружје, и дај ми стару снагу, па ме пусти да огледам могу ли шта учинити. Бог слеже раменима и махну забринуто главом. – Иди, кад желиш – рече – али нећеш добро проћи” (*Исто*, стр. 101).

представа о модерној, новоустаљеној разлици између донекле идеализоване хомогенизације заједнице на еписко-херојским основама и комунитарности у којој еписки аспект колективног памћења добија декоративну улогу.²⁹ Од судара еписког десетерца Марка Краљевића са уплашеним говором грађана до прилагођавања дискурса еписког јунака новом времену, реализује се принцип који сам приповедач артикулише као утицај средине на јунака („Околина утиче на човека, па и Марко мораде унеколико подлећи утицају”).³⁰ Другим речима, уведени поступак трансформације јунака открива национални идентитет као конструкт, односно открива његов преображај подобно новом саморазумевању заједнице и промени политичко-друштвених околности.

Сагирична представа је једним делом усмерена на репресивни државни апарат који онемогућава пролиферацију политичких пракси и проналажење нових политички учинковитих и еманципаторских видова учешћа српске заједнице у току историје. С друге стране – следствено завршном ставу метафизичког ауторитета о српском колективитету³¹ – стиче се утисак да приповедна инстанца, уз имплицирање конструисано-адаптивне природе националног идентитета, сугерише и дехероизацију менталитета српског националног предзнака. Управо такав поступак – потврђивање, од највишег божанског ауторитета, опортунистичког и политички неделотворног духа српске заједнице – пример је како стереотипизација менталитета бива уметнички функционално употребљена да би предочила политичко-историјску стагнацију српске заједнице, тј. да би упутила на нужност новог саморазумевања српског колективитета.

Ситуација у којој Бог признаје сопствену немоћ пред хабитусом / менталитетом српске националне заједнице, пример је књижевноуметничког говора „о кризи трансценденције, о одсуству бога”,³² пример је, дакле, посредног сигнала о рађању модерности и иронијског снижавања метафизичке инстанце. Сам приповедач – дискрено персонализован у почетном исказу као субјект српског националног предзнака („Салетели ми Срби, па више од пет стотина година кукај”)³³ – и у овој приповеци бива устројен на

²⁹ Посебан разлог одустајања од херојских начела је социјална обесправљеност једног дела становништва („[3]наш ли ти да је на Косову пропало наше царство, па треба Косово осветити? – Пропао сам и ја, мој брате, горе не може бити. Видиш ли да идем бос?!”, *Исто*, стр. 115). Стиче се утисак да је приказом таквих ситуација пре реч о критици неодговорног односа власти према становништву, него о критици самог менталитета српске заједнице, односно о неодговорном односу према еписко-херојској компоненти националног идентитета.

³⁰ *Исто*, стр. 124.

³¹ „– Знао сам ја да нећеш боље проћи... – вели Господ благо (...) Бог уздахну тешко, и слеже раменима” (*Исто*, стр. 126).

³² Драгана Вукићевић, „Бог који одустаје: Илија Вукићевић *Прича о селу Врачима и Сими Ступици* и Радоје Домановић *Краљевић Марко по други пут међу Србима*”, *Српски језик, књижевност и уметност: зборник радова. Књ. 2*. Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет, 2012, стр. 228.

³³ Радоје Домановић, *Нав. дело*, стр. 100.

иронијским основама, тј. на иронијском осциловању између могућности да његово исказивање разумевамо као хомодијегетичко обликовање повести којој је сведочио, или, с друге стране, да његову наративизацију доживимо као иронијску, тужнохуморну мистификацију у служби посредне критике српског менталитета и бирократског поретка. У оба случаја, семантички вектори се развијају у истом смеру, у смеру преиспитивања хабитуса српске заједнице и разумевања националног идентитета унутар ње. Следствено свему томе, као и претходном увиду у приповетку „Укидање страсти”, подједнаку важност за формирање семантичког плана текста, поред сатиричног жанровског оквира, поседује управо иронија приповедне инстанце.

Јер, ироничар је онај који стреми еманципацији друштва којем припада те је услед те тежње често између „вокабулара који је наследио и оног који покушава да створи”,³⁴ између дискурса опортуно-реакционарне заједнице и језика колектива каквом стреми, колектива слободарског хабитуса. Приповедач-ироничар је, дакле, у граничној позицији, између доба које критикује и доба које прижељкује. Поклапање тог лиминалног периода са рађањем модерности – сугерисане, видели смо, посебном представом Бога у приповеци „Краљевић Марко по други пут међу Србима” – не подразумева нужно да су до сада наведени примери дехероизације колектива / националног идентитета консеквенца рађања духа модерности, односно да је реч о смени херојског принципа новим, модерним политичким праксама и новим саморазумевањем заједнице. Пре је реч о вредносном супротстављању ранијих времена и тренутка актуелног за приповедача. Другим речима, време опортунизма се негативно вреднује спрам претпостављеног херојског хабитуса идентитета / менталитета заједнице предмодерних времена („Краљевић Марко по други пут међу Србима”), односно спрам субверзивно-демистификаторског односа према инстанцама моћи у „давна времена” („Укидање страсти”). Домановићев поступак као да – посебно у приповести о Марку Краљевићу – имплицира *аксиолошки привилеговани статус* „некадашњих” времена.³⁵

За сада се, дакле, може рећи да се обликовање националног идентитета у сатиричној функцији рачва на два, међусобно условљена плана: 1) етнопсихолошки аспект који показује покорни и опортунистичко-реакционарни хабитус српског колектива; 2) политичко-идентитетска неделотворност епског слоја у меморији такве заједнице, односно дехероизација српског националног идентитета на прагу модерности. Сродни поступци могу се уочити и у сатири „Размишљања једног обичног српског вола”. У том тексту се управо укрштају менталитетске особености (сенчене моралним имплика-

³⁴ Richard Rorty, *Contingency, Irony and Solidarity*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, p. 88.

³⁵ У критици је већ примећено да је код Домановића „традиција огледало које открива наказно лице савременика” (Душан Иванић, „Пут до српске приче (од Глишића до Домановића)”, *Глишић и Домановић. 1908–2008*, Београд, САНУ, 2009, стр. 6).

цијама) и поимање аутоимажа, односно националног идентитета: прозопејским поступком дата је рефлексија српског вола о односу унутар српског колективитета према сопственој националној прошлости. Низ особина које се истичу као заједнички именитељ многих припадника српске заједнице (нпр., гордост, самољубље, хостилност) показују се као узрок неделатног односа према националној историји, односно као повод дисконтинуитета према херојски интонираној прошлости.

Заиста, придајући критичку оптику животињи, Домановић у краткој причи о рефлексији српског вола спаја два доминантна фокуса када је посредни сатирично обликовање националног идентитета: предочавање менталитета вредног критике и двопланску визију националне посебности – донекле идеализовану прошлост и дехероизовану садашњост. Приповетка „Модерни устанак” варијација је управо назначене корелације менталитетског аспекта заједнице и темпорално-вредносне двојности идентитета (некад-сад). И њена реализација, као и у већини претходних примера, зависи од иронијске оптике приповедача. Приповедач сања сан о Србији при чему је сањано доба сто година пре актуелног тренутка приповедне инстанце. Српска заједница у том сну је изразито опортуног менталитета, будући да се не усуђује да подигне устанак против Турака.³⁶ У иронијско-сатиричном обрту, заснованом на алегоријској основи, време сна је актуелно доба приповедача, а српска заједница из сна су приповедачеви суграђани, постављени у опонентни и вредносно подређени однос према херојском добу Првог српског устанка. У „Страдији”, сатиричном тексту који је посебно упечатљиво одјекнуо у политичком животу обреновићевске Србије,³⁷ поменути поступци се понављају – у иронијски устројеном посредовању приповести (приповедач чита стару књигу / белешке неименованог аутора о чудној земљи, Страдији), „витешка и херојска” историја народа Страдије супротставља се познијем времену опортунитета, послушничког хабитуса заједнице и девалвације херојских принципа.³⁸

Приповетка „Наша посла” изразитије проширује тематизацију плана менталитета. Саморазумевање унутар српске националне заједнице иронично је посредовано приповедним гласом који констатује да се види „шта је

³⁶ Поједини разлози одлагања устанка су бирократска псеудолегитимација буне (оснивање одбора, пододбора и фондова) те очување социјалне сигурности појединца. Посреди је дакле и социјална мотивација која носи амбивалентни лик у Домановићевој поезици – аксиолошки недовољна да оправда дехероизацију новог доба, истовремено је један од кључних аргумената против репресивних инстанци моћи, делимично заслужних за губитак еманципаторских и херојских потенцијала српске заједнице.

³⁷ Весна Матовић, „Идеолошки и естетички аспекти критичког вредновања Домановићеве сатиричне прозе”, *Глишић и Домановић. 1908–2008*, Београд, САНУ, 2009, стр. 39.

³⁸ „То већ није земља мојих славних предака, јер она је чувена по јунацима, великим делима и сјајном прошлости” (Радоје Домановић, *Нав. дело*, стр. 141), сведочиће хомодејегетички приповедач на почетку повести, мапирајући дистинкцију која ће се потврђивати у наставку.

Србин (...) у стварима крупнијим, у питањима значајнијим, од шире вредности”.³⁹ Будући да припадници српске заједнице предност дају персоналним интересима те солидарност унутар националног колективитета подређују самој репетицији дискурса о таквој солидарности – Домановићев поступак видљивије одише моралном имагинацијом, тј. етнопсихолошки аутоимаж добија етичке импликације. Другим речима, доследна „верност” стереотипном дискурсу о српској слози постаје, у ироничном обрту, средство при испуњењу персоналних жеља (на штету заједнице), те се следствено томе и хипокризија указује као својство менталитета.

На основу свега претходног, испоставља се да се управо посредством слике менталитета и националног идентитета (раз)открива природа Домановићеве политичке имагинације. Другим речима, супротстављањем идеализоване, херојске прошлости и доба опортунистичко-послушничког менталитета, Домановићева слика националног идентитета се указује као „поље” сукоба са обреновићевском влашћу. Идеализована прошлост која је у контрастном супротстављању према обреновићевском добу, истовремено открива концептуализацију националног идентитета специфичну по превласти декоративне вредности „херојске прошлости” над њеном симболичко-аксиолошком улогом. С друге стране, често иронијско устројство приповедних инстанци – контекстуализовано преиспитивањем односа заједнице и инстанци моћи – постаје пример приповедача-ироничара који трага за новом интегративном солидарношћу, следствено томе и за новим језиком који би ту солидарност описао,⁴⁰ за језиком који би превладао дискурс међусобне потпоре унутар заједнице – видели смо у више примера – у опортунизму и послушничком менталитету.

Баја Гањо – Бугарин и / или homo balcanicus

Окренимо се прозном остварењу *Баја-Гање* (1895) Алека Константинова, делу у којем главни јунак из наслова, како је већ примећено у критици, из литературе улази у фолклор.⁴¹ Само дело је венац приповедака повезаних идентичним главним ликом, Баја Гањом; приповедни текстови се, пак, могу груписати по тематском кључу и топонимској дистинкцији: најпре, боравак Баја Гање у западној, централној Европи и Русији и, у другом делу, повратак у Бугарску те учешће у политичком и јавном животу. Следствено таквој подели текстова, дело се указује и као роман лабаве композиције и затворене путање јунака – до Европе и натраг.

³⁹ Исто, стр. 264.

⁴⁰ Richard Rorty, *Contingency, Irony and Solidarity*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, p. 94.

⁴¹ Светлозар Игов, *Историја нове бугарске књижевности*, Београд, Филип Вишњић, 2004, стр. 212.

У првом плану су, дакле, ситуације у којима се налази главни јунак, Баја Гањо – представник сталежа у економском и политичком успону у бугарском друштву (трговац уљима) – тј. дате су његове реакције на околности у којима се затиче или чијем формирању, нарочито у другом делу, са повратком у Бугарску, сам допринеси.⁴² Будући да је посреди „вишезначан лик-симбол, који синтетиче националне и социјалне, цивилизацијске и општељудске црте”,⁴³ поменуте околности које контекстуализују и оспољавају особине Гања, скопчане су неретко управо са феноменом националног идентитета. Најпре, са преласком преко бугарских граница, Баја Гањо потцртава и артикулише разлику између бугарског идентитета (како га сам разумева) и Другог (профилисаног у спектру европских нација), откривајући и сопствени менталитетски профил; други део, као што је назначено, подразумева повратак Баја Гање на Балкан, у тадашњи бугарски миле, тј. подразумева однос према националном идентитету генерисан европским искуствима, као и варијабилне манифестације у политици и новинарству његове менталитетске особености.⁴⁴

На који начин су, следствено свему томе, обликовани аутоимаж и хетероимаж у назначеним оквирима (ван и унутар бугарске заједнице)? И на који начин књижевно моделовање националног идентитета Баја Гање, односно Другог с којим се Гање среће, добија сатиричне импликације? Најпре, вреди скренути пажњу на то да су ситуације боравка главног јунака у западноевропским земљама у великој мери посредоване смењиваним хо-модијегетичким приповедачима, специфичним по бугарском националном предзнаку. Реч је заправо о бугарским интелектуалцима / студентима који су „у привилегираном положају уживљавања у оба гледишта”, оног Баја Гање и европског Другог.⁴⁵ Посреди су, дакле, сведоци ауторепрезентације главног лика и његове неретко јавно изнете интерпретације идентитета Другог. Такво сведочење је наративно организовано смењивањем различитих приповедних оптика, чији је заједнички именитељ критичко-хуморни однос према појави Гање.⁴⁶

⁴² Marijana Bjelić, „Tvorba identiteta i Drugosti u romanu Baj Ganjo Aleka Konstantinova”, *Desničini susreti 2005–2008*, Zagreb, Filozofski fakultet, 2010, pp. 101.

⁴³ Светлозар Игов, *Историја нове бугарске књижевности*, Београд, Филип Вишњић, 2004, стр. 214.

⁴⁴ Анализа националног идентитета Баја Гање давала је повода тумачима да при интерпретацији призивају теоријска становишта Антони Смита (Паулина Стојчева, *Нацијата – копнежи и употреби: Алеко Константинов в контекста на модерните теории за нацијата*, Софија, Св. Климент Охридски, 2010, стр. 25–86), из сродних разлога као у случају нашег приступа прози Радоја Домановића – прелазни период, од периода подређености Отоманском царству ка модерном заснивању нације, подразумева динамички однос заједнице према компонентама националног идентитета, које је издвојно британски социолог.

⁴⁵ Marijana Bjelić, *Nav. delo*, str. 105.

⁴⁶ „Као што рекох, у опери су давали балет (...) Осврнем се на лево – сви се редови иза мене кикоћу и показују на нешто с десне стране од мене. Одмах ми у глави сину нешто ружно.

Следствено свему томе, „јунак-приповедач темељна је позиција обликовања, како у сферама критичко-сликовитог и моралистичког (у његовом непосредном жанровском постојању сатире), тако и у дискурсу књижевности-као-игре”.⁴⁷ Обликовање аутоимажа у роману / венцу приповедака Алека Константинова стога подразумева интерференцију имплицираних аксиолошких оптика приповедних инстанци / јунака-приповедача, тј. њихове посредне интерпретације менталитета и националног идентитета Баја Гање самим одабиром и акцентовањем његовог понашања, његових гестова и исказа. Другим речима, издвајају се ситуације у којима наведени лик манифестује особине парадигматичне за сатиричну обраду, као и осцилујућу представу о сопственом националном идентитету – од супериорности до подређености западноевропским идентитетским моделима.

Дело и отвара иронијски коментар који, наглашавањем нагле трансформације Баја Гање са променом сигнификантног детаља одеће, заправо сугерише непромењивост његовог менталитета и саморазумевања.⁴⁸ Тај менталитет и с њим скопчано саморазумевање могуће је приближити

Обрнем се Баја-Гању... Боже! Шта видим! Баја-Гање се свукао и раскопчао прсник” (Алеко Константинов, *Баја-Гање*. Београд, СКЗ, 1907, стр. 9); „– Чекајте да вам ја причам свој сусрет са Баја-Гањем, јави се Стојчо (...) Дођемо у купалиште. Срце ми се стезало, као да у напред осећаше, шта ће бити (...) Најзад се одшкрину завеса и он се појави го голчат (...) Уверивши се потпуно о простоти Немаца, Баја-Гање (...) диже једну ногу и стаде на ограду (...) па скочи (...) млазеви шибнуше горе и сручише се на главе од чуда запрепашћених Немаца (...) погледа са висине на Немца, поче да се херојски лупа по рутавим грудима и победнички повика: – Бугар! (...) Ви сте само слушали о њему, сливничком јунаку, балканском генију. Ето га сад пред вама, цео целчат” (*Исто*, стр. 12–14); „И ја сам се нашао с Баја-Гањем у Дрезди – јави се Коле (...) Причај! Повика цело друштво. (...) Да оставимо на страну незгодно понашање и манире Баја-Гање, који већ почеше да личе на шегу, на титрање са светим чувствима свих околних, но и сам његов спољашњи изглед никако не уливаше симпатије Американцима и Енглезима (...) – Више вам нећу причати, повика Коле у очајању” (*Исто*, стр. 14–17); „Чекните да вам ја кажем, како сам ишао с Баја-Гањем на изложбу у Праг, рече Цветко, смешећи се (...) Баја-Гање повика: Знај ја, да ми нисмо криви; све ти туђини, ђаво их однео! (...) Где год беше прилика, Баја-Гање је не пропушташе, да не пецне Србе, да им не обеси на нос Сливницу (...) Ви сте сви Бугари, само се зовете Срби!” (*Исто*, стр. 21–23).

⁴⁷ Пламен Антонов, „Бай Ганю» [от Алеко Константинов]: трансформации на гласа: кой, кому, как и зашто говори в творбата”, <https://litenet.bg/publish11/p_antov/bai_ganio.htm>

⁴⁸ „Помогоше Баја-Гању, да слиндари с плећа агарјанску цоку, огрте ти он белгијски огртач – и сви рекоше, да је Баја-Гање јевропљанин од главе до пете” (*Исто*, стр. 3). Промена је од симболичке природе – „недвосмислено је да ’агарјански гуњ’ и ’белгијски огртач’ нису обичне колоритне карактеристике јунакове одеће (...) први означава стање азијатског турског ропства којег се Бугарска тек ослободила, а други – ново европско стање, којем тежи младо бугарско друштво” (Светлозар Игов, *Нав. дело*, стр. 213). Символичка трансформација остаје ипак декоративне природе, будући да главни јунак неће мењати вид саморазумевања и менталитета до краја дела. Осим тога, када имамо на уму да су особине Гање посредоване вишеструким инстанцама јунака-приповедача, уводна констатација да „сви рекоше, да је Баја-Гање јевропљанин од главе до пете” подразумева иронијске конотације. Другим речима, провизорна хомогеност гласова („сви рекоше”) пре је иронијско слагање персонализованих оптика пред чињеницом да Гање не мења своју природу и поред промене одеће, него што је наивно веровање да је главни јунак променио свој идентитет и менталитет.

посредством односа главног јунака, у варијабилним ситуацијама, према национално диференцираним Другим. Јер, хетероимаж је из његове перспективе најчешће разумеван и вреднован, као што смо видели, у поређењу са претпостављеном привилегованом позицијом бугарског идентитета – за Србе се претпоставља да нису Срби већ Бугари, ниво немачке културе не досеже бугарску, за било коју слабост у организацији живота сопствене заједнице олако се криве национално неконкретизовани странци, а превара Другог дистинктивног националног предзнака разумева се као манифестација сопствене супериорности.⁴⁹

Аутоимаж се, пак, конституише из неколико компоненти – најпре, из угла Гање подразумева стално афирмативно и једнодимензионално присуство, у провизорном интерперсоналном и интеркомунитарном пољу, дискурса о бугарском херојству, или користољубиво истицање блискости бугарске заједнице кругу пансловенске узajамности.⁵⁰ Нијансиранија представа о аутоимажу се употпуњује када се има на уму управо критичка оптика самих приповедача. Кумулацијом његових негативних особина у полиперспективистичком посредовању, сународници Гању предочавају као специфичног антијунака бугарског политичког и друштвеног живота, као једну могућу парадигму саморепрезентације националног менталитета и идентитета. Ипак, бугарска национална специфичност и менталитет би своју *целовиту слику* добили тек међусобним приближавањем представе Гање и имплицитног саморазумевања јунака-приповедача, односно са стављањем у исти „рам” идентитета негативне парадигме (Гање) и позитивно валоризованог аутоимажа који је, дискурзивно неконкретизован, „иза” критичке оптике јунака-приповедача. Другим речима, национални идентитет / хабитус јунака-приповедача слуту се у контрасту и разлици према Гањовим особинама, менталитету и саморазумевању.

Постоје примери када поједини јунаци-приповедачи, повишено експликативним исказивањем, настоје да дискурзивно одмере степен удела, у националном идентитету и менталитету, парадигме коју Гањо представља. Отуд у једном случају јунак-приповедач промишља на претходну тему,

⁴⁹ „Док је у других народа реч ’подвалација’ синоним за лукав и вероломан, што понижава у очима друштва онога коме се прида, код нас се тим епитетом поноси као највећим одличјем” (Алеко Константинов, *Нав. дело*, стр. 46). Наведена рефлексивна јунака-приповедача, заснована на становиштима и понашању Баја Гање, делимична је вредносно позитивна стереотипизација хетероимажа – као да у случају заједница различитих од бугарске нема примера афирмације негативних особина као пожељних и прихватљивих. Видећемо у наставку да валоризација националног идентитета Другог добија позитиван предзнак тј. стереотипну представу културне супериорности Европе спрам Балкана, и када се Баја Гање, после путовања по Европи, врати поново у бугарску националну заједницу.

⁵⁰ „– Шта их кошта да нам плате кола! Најпосле – Словени смо!” (*Исто*, стр. 31).

након што га је Баја Гање, уморан, позвао да застане, позивајући се на то што су обојица Бугари:⁵¹

Био сам свестан тога, да му је поступак безобразан, да је он одвратан циција, себичан, лукави лажов, лицемеран експлоататор, грубијан и простак до сржи... но, ја му се сажалих. У тананим вибрацијама тона, којим је изговорио последње речи, моје је ухо схватило једну нежну ноту, која се крила и крије у срцу Баја-Гањеву, а ретко – Боже, колико ретко ! – се испољава... Не знам, можда ће вам се чинити смешно, неприродно, али ћу вам рећи, господо, да сам у том моменту ја друкчије погледао на Баја-Гања; као да ми је неко шануо: „Немој презирати овога простог, лукавог, цицијашког несрећника, он је производ грубе средине, он је жртва грубих васпитача; зло се не крије у њему самоме, већ у утицају средине око њега. Баја-Гање је енергичан, разложен, бистар – главно бистар! Доведи га до утицаја доброг васпитања и видећеш какве ће подвиге он бити у стању да учини. Баја-Гање је испољавао до сада само своју животну енергију, но у њему се скрива велика резерва потенцијалне духовне снаге, која само очекује моралан импулс, па да се претвори у живу силу“.⁵²

Јасно је да издвојени јунак-приповедач заступа становиште које је у кореспонденцији са низом филозофских праваца – од емпиризма до просветитељства и позитивизма – у варијацијама усмерених на условљеност карактера социјалним контекстом и васпитањем. Следствено таквој перспективи јунака-приповедача, хабитус / менталитет заједнице би био подложен промени самим процесом васпитања појединаца. Иако низ негативних особина које се препознају у лику Гање могу да се третирају као критички приказ карактера из једне хуманистичко-универзалистичке перспективе – из тачке која спектар одлика Гање не види као национални хабитус, већ као универзалне манифестације људске природе – наведени микрокаталог негативних особина је у великој мери ипак контекстуализован већ назначеном динамиком аутоимаж-хетероимаж, те се отуд може посматрати и у светлу националне специфичности, односно националног хабитуса.

При томе, оптимистично становиште јунака-приповедача о потенцијалној промени Баја Гање бива подстакнуто афективном реакцијом на позив Гање, тј. емпатичним одговором на његово подсећање да су обојица истог националног идентитета. Другим речима, јунак-приповедач који поседује свест о продуковању, конструисању менталитета променом васпитно-формативног контекста, препознаје обавезујућу улогу националног сентимента при сусрету са Гањом те афективно осећање комунитарности провизорно поставља као надређујући принцип разликама између свог прогресивног духа и хабитуса Баја Гање. Тиме се *провизорно интегрише* подвојена слика

⁵¹ „Чујеш, бре, Васиље, почекај мало бре, молим те бре, Васиље, та Бугари смо на крају крајева“ (*Исто*, стр. 73).

⁵² *Исто*, стр. 73–74.

бугарског националног идентитета, раслојена на Гању и јунаке-приповедаче, (раз)откривајући у себи као заједнички именитељ кријумчарење ентузијастичког, некритички рефлектованог осећања припадности које, метонимијски, представља копчу са предмодерно-примордијалним облицима комунитарности.

Ако, дакле, субјект прогресивне провенијенције показује своју „меку”, предмодерну страну поменутих провизорним и симболичким обједињавањем двојности националног колективитета, други део романа / венца приповедака открива да је Гање на плану интегрисања своје националне заједнице спреман да делује на другачији начин – превасходно у кључу задобијања политичке и медијске моћи. Другим речима, једини вид унитарности до којег држи је јединствена подређеност бугарске националне заједнице његовом утицају. Тај утицај прати специфична идеолошка „вредност” деловања Баја Гање. Прецизније казано, идеолошка несталност односно испражњеност његових политичко-медијских пракси – промена идеолошког предзнака, од конзервативизма ка либерализму и обрнуто, при празним обећањима у јавном / политичком животу⁵³ – одраз је менталитета који, у успостављеној идеолошкој декоративности, подређује интересе националне заједнице сопственом задобијању моћи. То се одражава и на организацију приповедања, будући да „Гањо долази до ријечи и преузима улогу посредовања / стварања говора о другима (...) постаје политичар и новинар режирајући догађаје”.⁵⁴

Вредносну разлику аутоимажа и хетероимажа – коју, видели смо, на путовању Европом, или наглашава или манипулативно потири – Гањо актуелизује на нови начин са повратком у Бугарску. При повратку, он заузима став супериорности над својим сународницима, наизглед одајући утисак трансформације сопственог менталитета следствено стереотипној представи о културној надмоћи западноевропских народа,⁵⁵ истовремено, насупротив тим импликацијама, изнова негативно вреднујући и стереотипно евоцирајући

⁵³ „– Ко ти рече да сам либерал? – обречну се оштро Баја Гање. – Како ко ми рече? Па зар се не сећаш како си конзервативце пердашио, колико си их грдио, како ниси либерал? Зар не памтиш – сам си казивао – како си се чак Јиричеку хвалио да си либерал? – напомиње Дочоолу. (...) – Па шта ако сам и казао Јиричеку? – Па бре, ако ја једног Јиричека не преварим, онда кога ћу?” (*Исто*, стр. 97); „– Ви само ћутите! Ову ћемо будалу све до избора лагати, да ћемо га изабрати за посланика!” (*Исто*, стр. 97). Увођење сусрета Баја Гање и Константина Јиричека, истраживача, између осталог, и бугарске историје, те потцртавање уверења Баја Гање да је насамарио чешког историчара, још један је пример самољубиве афирмације, од стране главног јунака, оних особина вредних сатиричне критике.

⁵⁴ Маријана Вјелић, *Nav. дело*, стр. 101.

⁵⁵ „Исти онај Баја-Гање како га знате пре него ће поћи у Јевропу; сва разлика у томе, што је сад везао вратну мараму и што има достојанственију спољашњост и осећање властитоу достојанства и преимуђства над околином” (Алеко Константинов, *Nav. дело*, стр. 84); „Плану Баја-Гање – Знаш ли ти ко сам ја? Знаш ли ти да сам ја целу Јевропу прошао? Нисам цепаница као што си ти!” (*Исто*, стр. 93).

немачки национални идентитет.⁵⁶ Такав двоструки однос испоставља се као високофреквентан у примерима његовог разумевања аутоимажа и хетероимажа.

Било да је менталитет који генерише назначене двојности одраз, како Игов оставља могућност, универзално препознатљивих и разумљивих људских слабости – пословично у фокусу сатире као жанра – било да је посредни поступно, из текста у текст, формирање аутоимажа и менталитета који су предмет критике као реакционарна и инертна страна бугарског националног идентитета, испоставља се да сам Гањо настоји да своју националну специфичност постулира на ширим основама. Потписујући се као „Гањо балкански”,⁵⁷ Баја Гањо се указује као могућа метонимијска представа менталитета који надилази рубове бугарског колективитета, односно постоје репрезент наднационалног, балканског хабитуса. Његова идентификација са наднационалним планом, било да је оправдана или не, гест је потцртавања сопствене специфичности спрам европских идентитета. Тај гест – ојачан, у једном већ поменутом примеру, типографским задржавањем форме писаних слова, тј. истицањем аутентизације потписа – „подржан” и негативним особинама самог јунака, истовремено је и потпора стереотипизацији Балкана од европског Другог.⁵⁸ Још једном, резултанта Гањовог деловања, и поред потенцијалних еманципаторских смерова, као и у примерима деловања у јавном животу, може за резултанту да има негативну последицу по заједницу којој припада.

Уместо закључка:

плурализам перспектива и сродне смисаоне импликације

На којем плану су сродни, а на којем се разликују начини обликовања националног идентитета и менталитета у сатиричним приповеткама Домановића и Константинова? И какве семантичке импликације из тих поступака произлазе? Сродности су пре свега утемељене у одабиру парадигматичних ликова и ситуација који рефлектују кризе националног саморазумевања у прелазним периодима – време изласка из сенке Отоманске империје, на прагу модерности – истовремено уз профилисање одређених компоненти менталитета које у пољу политичког/друштвеног живота имају реакционарне и опортуне последице. Оба аутора показују хабитус колектива – метонимијски дат кроз фигуру појединца (Константинов) или посредством фантастично-алегоријских, односно прозопопејских посредовања (Домановић) – као надређени, генеративни фактор у формирању аутоимажа, хетероимажа, односа

⁵⁶ „И ови мора да су се накресали. Немачка стока!” (*Исто*, стр. 85).

⁵⁷ *Исто*, стр. 34.

⁵⁸ Светлозар Игов, *Нав. дело*, стр. 214; Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, Beograd, Čigoja štampa, 1999, str. 107.

према инстанцама моћи и релације према конститутивним компонентама националног идентитета (нпр., национална прошлост).

Разлике су евидентне на плану поступка, иако су смисаоне импликације приповедака оба аутора у истом пољу сатиричне критике менталитета и националног самопоимања српске, односно бугарске заједнице. Домановић неретко формира приповедну позицију иронијског осциловања између припадања националној заједници и вредносно-идејне дистинкције у односу на њу, тиме постулирајући приповедну инстанцу која је на размеђи између дискурса заједнице која се критикује и жељене трансгресије историјско-политички инертне позиције српског колектива. Кључна двојност која генерише напетост унутар националног саморазумевања српске заједнице производи из третмана националне херојске прошлости, односно разоткрива се декоративна улога те прошлости у конституисању аутоимажа. Следствено томе, одређена двојност имплицирана је и у позицији приповедне инстанце, последично услед њеног позиционирања на граници модерности – иако стреми превазилажењу статичног и реакционарног духа српског колектива, приповедна инстанца сама тај и одређену чежњу за херојским временима, тиме и сама идеализујући прошлост и не налазећи одговарајући модус адаптације те компонентне националног идентитета у времену које је изискивало освајање модерности.

Када су посреди поступци Константинова, евидентно је да плуралитет инстанци јунака-приповедача доприноси кумулацији својстава хабитуса главног јунака Баја Гање, те потпунијој представи аутоимажа и хетероимажа које он продукује. И перспектива Гање подразумева привилеговани статус идеализоване херојске прошлости у разумевању сопственог националног идентитета, с том разликом што приповедачи у сатирама Домановића – када их не разумевамо као део критикованог колектива – не инструментализују, попут Баја Гање, представу о херојској историји своје заједнице, већ, као што смо већ сугерисали, имплицитно отварају простор за нове дискурсе о аутоимажу и укључењу историје заједнице у национални идентитет. Ако код Домановића постоји вредносна поларизација прошлост-садашњост, код Константинова постоји опозиција имплицитног саморазумевања јунака-приповедача и представе о националном идентитету коју продукује Баја Гањо. Уз афективно-есенцијалистички призив заједничке припадности бугарском националном идентитету, видели смо да прогресивна инстанца јунака-приповедача емпатично сагледава Баја Гању, инсистирајући да обликотворној улози васпитања / средине, чиме кореспондира са иронично-сатиричном представом трансформације епског јунака Марка Краљевића у Србији репресивно-бироградског режима. На крају, сродност Домановића и Константинова је видљива у представи реакционарно-опортунистичког менталитета српског / бугарског народа, што у сатирама бугарског писца бива на специфичан начин преведено у стереотип *homo balcanicus*. Следствено

свему томе, оба писца отварају значајна питања саморазумевања српске / бугарске заједнице, и то питања претежно актуелности.

ИЗВОРИ

Домановић, Радоје, *Сатире. Приповетке*, Београд, БИГЗ [итд.], 1989.
Константинов, Алеко, *Баја-Гање*, Београд, СКЗ, 1907.

ЛИТЕРАТУРА

Anderson, Benedikt, *Nacija: zamišljena zajednica*, Beograd, Plato, 1998.

Антонов, Пламен, „Бай Ганю” [от Алеко Константинов]: трансформацији на гласа: кой, кому, как и зашто говори в творбата”, <https://litenet.bg/publish11/p_antov/bai_ganio.htm> 26. 12. 2023.

Bakić, Jovo, „Теоријско-истраживачки приступи етничкој vezаности (ethnicity), nacionalizmu i naciji”, *Sociologija*, Vol. XLVIII (2006) br. 3, str. 231 – 264.

Bjelić, Marijana, „Творба идентитета и Другости у роману Baj Ganjo Aleka Konstantinova”, *Desničini susreti 2005–2008*, Uredili Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina, Zagreb, Filozofski fakultet, 2010, str. 101–109.

Bourdieu, Pierre, *The Logic of Practice*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

Brajović, Tihomir, *Identično različito: komparativno-imagološki ogled*, Beograd, Geopoetika, 2007.

Вукићевић, Драгана, „Бог који одустаје: Илија Вукићевић *Прича о селу Врачима и Сими Ступици* и Радоје Домановић *Краљевић Марко по другу пут међу Србима*”, *Српски језик, књижевност и уметност: зборник радова. Књ. 2.*, Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет, 2012, стр. 225–233.

Wodak, Ruth, de Cillia, Rudolf, *The Discursive Construction of National Identity*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2009.

Gvozden, Vladimir, *Činovi prisvajanja*, Novi Sad, Svetovi, 2005.

Gluščević, Zoran, „Etnopsihologija u svetlosti savremenih problema i saznanja o nacionalnom mentalitetu”, *Etnopsihologija danas*, Beograd, DKSG, 1991, str. 17–27.

Дерида, Жак, *Сила закона: мистични темељ ауторитета*, Нови Сад, Светови, 1995.

Иванић, Душан, „Пут до српске приче (од Глишића до Домановића)”, *Глишић и Домановић. 1908–2008*, Београд, САНУ, 2009, стр. 1–10.

Игов, Светлозар, *Историја нове бугарске књижевности*, Београд, Филип Вишњић, 2004.

Jovanović, Bojan, „Heuristički izazov etnopsihologije”. *Etnopsihologija danas*, Beograd, DKSG, 1991, str. 7–16.

Јовићевић, Тајјана, „Ка могућностима читања Домановићеве алегоријско-сатиричне приче: контекст, интертекст, текст”, *Глишић и Домановић. 1908–2008*, Београд, САНУ, 2009, стр. 131–139.

Константиновић, Зоран, *Литерарно дело и национални менталитет*, Београд, Народна књига, 2006.

Leerssen, Joer, „Imagology: History and method”, *Imagology*, Amsterdam, New York, Rodopi, 2007, str. 17–32.

Максимовић, Горан, *Домановићев смјех*, Београд, Слободна књига, 2000.

Матовић, Весна, „Идеолошки и естетички аспекти критичког вредновања Домановићеве сатиричне прозе”, *Глишић и Домановић. 1908–2008*, Београд, САНУ, 2009, стр. 37–52.

Milanović, Željko, *Dva pisca i drugi*, Beograd, Službeni glasnik, 2012.

Rorty, Richard, *Contingency, Irony and Solidarity*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.

Said, Edvard, *Orijentalizam*, Beograd, Plato, 2000.

Smit, Antoni, *Nacionalni identitet*, Beograd, Plato, 1998.

Smith, Anthony, *Myths and Memories of the Nation*, Oxford, Oxford University Press, 1999.

Стојчева, Паулина, *Нацијата – копнежи и употреби: Алеко Константинов в контекста на модерните теории за нацијата*, Софија, Св. Климент Охридски, 2010.

Stojanović, Dragan, „Ironija – fenomen konteksta”, *Polja*, god. 25. br. 241. mart 1979, str. 6–7.

Todorova, Marija, *Imaginarni Balkan*, Beograd, Čigoja štampa, 1999.

Goran P. Korunović

THE SATIRICAL ROLE OF NATIONAL IDENTITY AND MENTALITY
IN THE STORIES OF RADOJE DOMANOVIĆ AND ALEKO KONSTANTINOV
(Summary)

The paper analyzes the processes of satirical creating of national identity and mentality in the short stories of Radoje Domanović and Aleko Konstantinov, as well as the semantic implications arising from these processes. The interpretation is organized in a comparative manner, and at the end of the paper, similarities and differences in terms of literary process and meaning are summarized.

In the introductory part of the paper, it is referred to the theoretical context suitable for the selected topic. It refers to the imagological observation of the phenomenon of national identity, with the ethnosymbolist conceptualization of the British sociologist Antony Smith being singled out as particularly functional in this approach. In addition, attention is drawn to the correspondence between the ethnopsychological perspective and the ideas of Pierre Bourdieu in the formation of the idea of national mentality.

The interpretation of Domanović's satirical short stories often implies an ironic foundation of the narrator, medially positioned between the ruling reactionary discourse and the new self-understanding of the Serbian national community. The critical attitude towards the opportunistic mentality follows the dual status of the epic-heroic past as a component of national identity: a decorative role in modern times and a value-idealized status that is often implied by the narrator. When it comes to the presentation of national identity and mentality in the texts of Aleko Konstantinov, the character of Bajo Ganja is in focus, a specific figure in which the qualities and forms of self-understanding are exposed to satirical criticism are sublimated. The polyperspectivist representation of that anti-hero shows the duality of the Bulgarian national identity, which is provisionally overcome by an enthusiastic-pre-modern sense of community. Finally, in an analytical summation, it is pointed out that the diversity of Serbian and Bulgarian writer's actions nevertheless implies related meaning-semantic resultants.

Keywords: Radoje Domanović, Aleko Konstantinov, national identity, mentality, satire, irony, imagology

Примљено 28. марта 2023, прихваћено за објављивање 18. септембра 2023. године.